

Ynlieding ‘Taalwet of net’, Warns, 23 sept. 2006, Sytze T. Hiemstra

Nommele stalkes (of yn deistich Frysk: bêste klifgongers)

Taalwet of net, dat is de fraach dêr't wy foar byinoar sitte. Dêr makket de *Stifting Slach by Warns* him drok om. Dêr meitsje de *FFU* en de *Ried fan de Fryske Beweging* harren drok om. Yn maaie fan dit jier, op de weromreis fan in Ynterfrysk kongres yn Noard-Dútslân frege Roel Falkena ús dêrom om ús *ûnfredede* mei de besteande taalsituaasje hjir hjoed ûnder wurden te bringen. It giet ommers net goed of noch lang net goed mei ús taal. Net yn de oerdracht fan de taal op de bern yn de húshâldings, net op de skoallen, net by de hiele en heale oerheden, net by de omrop en oare media, net yn de soarchsektor, net yn it ekonomysk en sosjaal libben. Net, net, net ... Dêr kinne wy wekker fan lizze. Dêr kinne wy somtiden oer dreame en dan wankt fansels altiten it gefaar fan in nachtmerje.

Sa kin en wol de Fryske kommissaris ús steategearkomsten net yn it Frysk liede. It is yn Fryslân noch altiten normaal en fanselssprekkend dat bestjoerlike pommeranten it Frysk net aktyf en geregeld brûke. Dat it ek hiel oars kin, bewiist in ljochtsjend foarbyld as syn partijgenoat Arno Brok. Gjin dream, gjin nachtmerje ...

In moaie dream hie 'k fan ús deputearre Bertus Mulder. Hy swaaide mei in grut swurd yn 'e rjochter hân. Efkes liend fan Grutte Pier, baltet er my noch hastich ta. En mei foarsje ferfettet er: 'Bûter, brea en griene tsiis, op nei in taalwet foar Fryslân en it Frysk. Goed Frysk prate en skriuwe kinne en oars sil ik jimme de fuotten spiele. In freudiaan sil my letter ferdútse wat er krekt bedoelt: ... oars gjin baan yn Fryslân, net by it iepenbier bestjoer, net by it ûnderwiis, net by de plysje, net by it rjocht, net yn de soarch en net by de media. Dat die my deugd.

Mulder hâldt in giel stik papier yn 'e oare hân. It is âld manifest fan de *Ried fan de Fryske Beweging*, út 1991. *Eigen taal ... earste taal*, stiet derboppe. 1991, 40 jier nei Kneppelfreed. *It Hearrenfean*, stiet derûnder, it plak dêr't Schurer histoarje skreau. En Mulder resitearret, ferheven en ferheftich: *Wy stribje nei de ynfiering fan in taalwet dêr't yn it Fryske taalgebiet it Frysk de status fan earste taal yn kriget yn it iepenbiere libben, bestjoer, ûnderwiis en rjochtspraak. Dêrnjonken sil der in Frysktalige tillevyzjestjoerder komme moatte ûnôfhinklik fan it Nederlânske mediabestel*. Dan wurdt ús deputearre wei en is it wer nacht ... yn de nane.

Dy nuveraardige dream hjitfolget my. Ik tref it dus dat Mulder hjir hjoed is om sines derfan te sizzen. Hy soe no dan ek it wurd oernimme kinne. Mar myn sprektiid is noch net om. Ik wol dêrom in stikmannich hite hingelizers neame dy't in bettere taalwetjouwing foar 't neist needsaaklik meitsje.

1. *Foarst*. Wy wolle yn Fryslân, lykas oare taalminderheden, fan de Europeeske Mienskip graach jild hawwe foar ús eigen taal. Om dêr moaie taalprojekten fan te beteljen. Dochs is it jild oant no ta bestimd foar de steatsnasjonale talen en de hiele grutte talen. In Kommisje út it Europarlemint hat sûnt in pear moanne sein dat soks net doocht en dat de lytse talen ek mei-ite moatte út it Euro-rip. Mar safier is it noch net. It soe sadwaande foar it Frysk in stik better en makliker wêze as it Frysk net allinnich as twadde rykstaal erkend wurdt, mar ek as in ko-offisjele Europeeske taal.

2. *Oard*. Yn dat ramt is it wer wichtich dat it Frysk mei namme neamd wurdt yn de Nederlânske grûnwet. Dat hat ek it foardiel dat de Nederlânske steatsnaasje net maklik syn ferantwurdlikens foar de Fryske taal en kultuer ôfskowe kin. En lykas de minister fan OCW hieltiten mar wer ropt: 'Alles is toch goed geregeld?' En fierdersoan de hannen derôf lûkt.

‘De bevordering van de Nederlandse en Friese taal is voorwerp van zorg van de overheid’, sokssawat soe deryn moatte. Dan wit it Ryk dat er dy soarch fierder útwurkje moat yn organike wetten, dus yn *konkrete taalwetjouwing*. En dan kin De Haach by nije inisjativen dy’t jild kostje, net hieltiten roppe: de provinsje moat earst mar. By it útfieringskonvenant foar de jierren oant 2007 wie de praktyk altiten sa: de provinsje nimt de foarstap en de ryksoerheid remmet ôf. Dat kin en mei sa net bliuwe. Ek it Ryk hâldt syn ferantwurdlikens foar de útfiering fan it jimme bekende *Europeeske Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden*. Noch yn 2004 hat de *Ried fan Europa* fêststelde moatten dat it Nederlânske Ryk syn ferantwurdlikens foar it Frysk oer lang net genôch neikomt.

As it hieltiten sa swier keallet, dan komt de fraach op oft it net better is dat de Provinsje Fryslân sels ek wetjouwer, dus ‘medewetgever’, wurdt op in stikmannich Frysk-eigen terreinen. En op dy mêden dus mear foech kriget. Dat is in folle sterkere posysje as dy fan no, dy fan partij yn in bestjoersoerienkomst. De provinsje Fryslân kin en mei net folle sûnder in goede wetlike grûnslach. Yn lannen as België, Eastenryk, Finlân, Sloweenje of Sleeswyk-Holstein is der al sa’n grûnwetlike erkenning. Dat lêste Bundesland seit bgl.: ‘Die nationale dänische Minderheit und die friesische Volksgruppe haben Anspruch auf Schutze und Förderung.’

En tink ek ris oan Åland, Finske eilannen dêr’t Sweedsk praat wurdt en dy’t foar sa’n 9 domeinen har eigen wetten meitsje kinne. In foarm fan selsbestjoer foar in befolking fan likernôch 27.000 ynwenners! In ideale basis om de eigen taal en kultuer te beskermjen en fuort te sterkjen. Fan de Fryske gemeenten moatte wy net folle ferwachtsje: dy hawwe net folle ambysje en sette net folle belied op papier.

3. *Tred.* Fansels, der is wol wat wet- en regeljouwing foar it Frysk. Mar dy is tige fragmintarysk en der sit absolút gjin gearhing yn. It giet mei dy wetjouwing ek net fierder as in pear maatskiplike domeinen (ûnderwiis, justysje, oerheid, media en kultuer). Wy hawwe it idee dat in oerkoepeljende Fryske taalwet fan belang wêze kin om de knyppunten op al dy maatskiplike mêden op te lossen. Soks kin in ramt biede om de taken en it foech foar sokke domeinen fêst te lizzen en om te ferwizen nei al besteande wetjouwing.

Sa’n *Ramtwet foar de Fryske Taal* soe yn it foarste plak de posysje fan it Frysk as twadde rykstaal fêstlizze moatte. Mar dat is net genôch. De Friezen witte net wat har taalrjochten binne en hoe’t se dêr in goed gebrûk fan meitsje kinne. Se soene by in nasjonale ombudsman terjochte kinne moatte as se tinke dat se yn har taal diskriminearre wurde. In taalwet moat dus ek in gearfetting biede fan alle besteande wet- en regeljouwing. De rjochten fan yndividuele boargers soene dêr goed yn omskreaun wurde moatte. En ek de kollektive rjochten en plichten fan oerheden en oerheidsorganen.

It is in grutte handikap foar Fryslân dat de provinsje yn namme wol de earstferantwurdlike is foar de Fryske taal en kultuer, mar amper foech hat om needsaaklik belied troch te setten. Ja, befoarderje, koördinearje en fasilitearje mei jild en minsken, dat mei, mar dan hâldt it wol op. Oftwinge en sanksjonearje, lykas by it Ryk, is der net by. En skoallen ûntheffing jaan fan de ferplichting om Frysk te jaan, dat mei ek noch. Untheffings dy’t foar it Hollânsk net besteane.

Ik neam in pear oare knyppunten.

a. Ut eigen waarnimmings, út ynspeksjerapporten en rapportaazjes fan saakkundigen fan de Rie fan Europa witte wy dat it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer net bêst is. Mei de

kwaliteit (bgl. geef Frysk brûke yn de les) en de kwantiteit (bgl. it tal lesueren en de trochgeande line) liket it wol op fleanen. Utsûnderings lit ik gewurde. Kin in taalwet rêding biede as it giet om it ferplichte oanbieden fan it Frysk op alle skoallen yn alle klassen? En it ferplichte folgjen fan it Frysk troch yn prinsipe alle learlingen dy't yn Fryslân ûnderwiis krije? Mei it Frysk as in ferplichte eineksamenfak, lykas it ta Nederlânsk promovearre Hollânsk ek in ferplichte eksamenfak is?

b. De measte liedsters dy't fan it middelber beropsûnderwiis komme en studinten dy't de pabû dien hawwe, kinne it Frysk almeast noch lang net flot en geef prate en skriuwe. Hoe meitsje wy dêr in ein oan by it al sittende persoanen en by it takomstige persoanen dat fan it mbû en de pabû komt? De fraach is wer: taalwet of net?

c. It brûken fan de Fryske taal as *fier- en ynstruksjetaal* by oare fakken as Frysk, dat ek wol yntegraal taalûnderwiis neamd wurdt, wol mar net fan de grûn komme yn it basis-, fuortset en spesjaal ûnderwiis. Dat soe oars en better regele wurde moatte foar dy fakgebieten. Taalwet of net?

d. De *learaars* dy't it Frysk by dy oare fakken, by skiednis, biology, ierdrykskunde, rekkenjen en wiskunde en sa as *ynstruksjetaal* brûke, hearre dat likegoed yn geef Frysk te dwaan. Oars is it dweilen mei de kraan iepen. Wat moatte se hawwe oan algemiene Fryske taalbehearsking? En wat moat har kennis fan de Fryske terminology, de faktaal fan sa'n fak wêze? Taalwet of net?

e. It drama mei de ûntwikkeling fan *kearndoelen* foar de Fryske taal en kultuer hat ús leard dat it goed mis giet as dy bûten de provinsje om fêststeld wurde. Lykweardigens en lykberjochting op dat mêd is fûl foar striden. Ek troch de FFU. Ek troch Provinsjale Steaten. It hat neat holpen yn De Haach. Hoe sokke trageedzjes foar te kommen? En tenei te soargjen dat dy doelen op syn minst lykweardich binne oan dy foar it Hollânsk? En heart dêr ek net in Fryske *kanon* by? Taalwet of net?

f. Der is gjin of amper earmerke ryksynspeksjeformaasje foar it tafersjoch op it ûnderwiis yn de Fryske taal en kultuer. Hoe meitsje wy dêr in ein oan? Taalwet of net?

g. De measte ynspekteurs fan it basis- en fuortset ûnderwiis dy't yn Fryslân ynspektarje, hawwe it Frysk net of amper yn 'e macht. It binne noch altiten heale en hiele analfabeten (frisibeten) yn ús taal. Ien hat koartlyn it A-diploma helle en kin it sadwaande op begjannersnivo skriuwe. It is oant no ta de iennichste. Wat moat der barre dat *alle* Fryske ynspekteurs de kwaliteit fan it Fryske taalgebrûk yn de klasse wol goed beoardielje kinne en maatregels foar ferbetterings oan de skoallen útstelle of easkje kinne? Taalwet of net?

h. Wy achtsje it in tekoart dat gâns skoalbegelieders, útsein dy fan it Taalsintrum Frysk, gjin oplieding hân hawwe op it mêd fan de meartaligens en dochs yn it offisjeel twatalige Fryslân wurkje. En faak sels it Frysk ek net geregeldwei brûke kinne of meie. Kin in taalwet dat ferbetterje?

i. Noch altiten is der yn Ljouwert gjin universiteit dêr't it oplieden fan saakkundigen yn minderheidstalen sintraal stiet. Kin in taalwet dêrby helpe?

j. It rint net sa hurd mei it taalbelied foar it Frysk by de gemeenten, it wetterskip en de dekonsintrearre rykstsjusten yn ús provinsje. Dat soe minder útnoegjend en dus minder

frijbliuwend regele wurde moatte. It is better yn te setten op in aktyf Frysk taalbelied: in belied dat net ôfwachtet oft in boarger Frysk praat of skriuwt en dêr dan by oanslút. Of dat faak net iens. Alle amtner, plysjes, rjochters en offisieren fan justysje soene Frysk prate en skriuwe kinne moatte, oars wurdt it nea wat mei it Frysk yn it amtlik ferkear en by de rjochtbank. Tolken soene net nedich wêze moatte. Kin in taalwet net befoarderje dat it Frysk dêr op syn minst lykweardich en lykberjochtige oan it Hollânsk mûnling en skriftlik brûkt wurdt? Wy ferfearje oan it manifest fan de *Ried fan de Fryske Beweging* út 1991: *Eigen taal ... earste taal*.

k. De Fryske taal en kultuer hat ferlet fan in algemiene Frysktalige lanlike tv-stjoerder mei in ‘volledige en veelzijdige programmering’ neffens de tredde bestjoersôfspraak. Dy ambysje hie yn 2004 realisearre wêze moatten. Noch altiten wurde de âlderein, ús jongerein en ús bern oerspield en bombardearre mei Hollânsk. Dat hat út soarte in grutte negative ynfloed op de kwaliteit en behearsking fan it Frysk, benammen fan de jongste generaasjes. Draacht in taalwet dan net by ta de oplossing? Kin it oerebedrach dat foar sa’n programmearring nedich is, ek net better yn it taalwet regele wurde?

l. De *soarch* is in domein dêr’t de provinsje it minste oer te sizzen hat. Op beliedsnivo is der by ûnderskate soarchynstânsjes hast gjin omtinken foar it plak en funksje fan it Frysk. Dat wurdt ek konstataarre yn de *ûntwerpbeliedsnota Frysk yn Fryslân, better sichtber, mear fertroud*. Wy ferwachtsje net dat it troch ien projektmeiwurkster en in klankboerdgroep hurd better wurde sil. In ynspeksje-orgaan liket ús tige winsklik. Wat kin in taalwet betsjutte foar dizze sektor?

Bêste klif-freonen. Myn sprektiid is om. Ik haw grif noch hiel wat saken fergetten. Mar it byld is dúdlik. Wy hawwe in *Hânfêst foar Regionale talen of Minderheidstalen*. 48 ferdrachferplichtings wachtsje op in flotte ymplementaasje fan it Frysk yn ferskillende maatskiplike domeinen. Dat keallet swier. Te swier. Wy hawwe ek in *Kader- of Ramtferdrach Beskerming Nasjonale Minderheden*. Dat ferdrach erkent de Friezen as *iennichste* ‘nasjonale minderheid’ yn Nederlân. Soks skept ferplichtings. Wy moatte ta op in folweardich plak fan it Frysk yn Fryslân.

It is noch gjin fiif foar tolven foar it Frysk. Mar de tiid hâldt gjin skoft en de gefaren nimme ta. Wy soene as *FFU*, as *Ried fan de Fryske Beweging* en as *Stifting Slach by Warns* graach wolle dat in taalwet foar it Frysk yn de kommende regearperioade foar ús politisy yn it midpunt komt te stean fan har tinken en hanneljen. Wy tinke dat de folgende sprekker, deputearre Bertus Mulder, perfoarst *net de minste* fan harren west hat. Net yn syn taalhâlding, net yn syn taalgedrach en net yn syn taalbelied. ‘Net de minste’ is yn it Frysk in wize fan sizzen dy’t wurdearring ynhâldt. Dat hoech ik hjir eins net út te lizzen. Wy hoopje dat gâns oare politisy harren oan Bertus Mulder en syn grutte partijgenoat Fedde Schurer silger spegelje sille. Schurer lit ús noch altiten mei ynmoed syn striidsang ‘*War dy!*’ sjonge. Dat freegje wy fan ús politisy: *War jimme! De findels foar!* Soargje derfoar dat de provinsje Fryslân ‘medewetgever’ wurde kin en dat der in bettere taalwetjouwing komt. *Eala fria Fresena ...*

Sa útsprutsen yn it moarnsprogramma fan de ‘Stifting Slach by Warns 1345’ te Warns yn ‘De Spylde’ op 23-09-2006, Sytze T. Hiemstra.